

„*A Sors, a sorsa*”*Ady Endre idézése*

MEGVÁLTÓ KÖNNYEK ÉJSZAKÁJA

Iső Ady-könyvemben fölfedeztem *A téli Magyarország* olvasásának napjaiban egy másik megrendítő verset is. Emlékszem, lámpagyújtás előtti félhomályos szobában húzódtam az ablak elé, hogy legalább az alkonyi fény világítson a papírra, míg apám az istállóban, anyám az ólak körül tette a dolgát. Mikor az olvasást befejeztem, s oldalt néztem az ablakkal szemben álló falra, szüleim nélkül annyira egyedül éreztem magam az árnyékkal, hogy egyszerre rám nehezült a költemény mérhetetlen szomorúsága. A *Négy-öt magyar összehajol* alakjai mégis csak valamiféle társaságban voltak, míg én az ő bánatukat viseltem a szívemen egyedül, s talán nagyobb tétováság kerített hatalmába, mint őket. Én nem tudtam igazán, kicsodák, hol és miért hullnak a könnyeik. Akkor még gyerek voltam fölfogni azt a kérdező s válasz nélkül hagyó stilisztikai remeklést, mely épp a megértése nélkül, csupán megérezésével juttatott a megrendülésig. S így minden rávezető segítség nélkül az egész magyarságra értendő időtlen kétségbeesést idézett föl.

*Itt valahol, ott valahol
Esett, szép, szomorú fejekkel
Négy-öt magyar összehajol
S kicsordul gúnyos fájdalomukból
Egy ifjú-ősi könny:
Miért is?*

Az örök háborúk katonái temették így bajtársukat, „itt valahol, ott valahol”, bármelyik csataterén a földnek, ahol a magyar rohamozott? Vagy siratók virrasztanak gyertyafényes falusi házban? Kocsmaasztal fölött hajolnak össze, akik könnyesre itták magukat bánatukban? Később fedeztem föl az összes versek sorrendi összefüggéséből, hogy a bujdosó kurucok sorsából teremtett metafora titkában rejtőzik az a megdöbentő áttételesség, melyben mintha az utolsó maradt négy-öt magyarról lenne szó. És csak ők értik, a földön senki más, amit könnyeik elbeszélhetnének.

*És utána, mint a zápor
Jön a többi könny:
Miért is, miért is, miért is?*

Az írás első része a *Kortárs* 2007. júniusi, a második része a *Hitel* 2007. júliusi számában jelent meg.

*S nincs vége könnynek és miértnek,
Fölöttük habota köszön,
Habotája, akik nem értnek
S akik sohase kérdik s kérdték:
Miért is?*

A vers békeidőből, 1908-ból való, de Ady Endre látnoki szavaiban az egész magyar történelem végkifejlete jelenik meg, s ő látja magát elsőként a néhány utolsó magyarral együtt a könnyek záporában.

Csak most veszem észre, milyen szimbolikus jelentése van a könnynek a Léda-szerelem kezdetén is, *A könnyek asszonya* című költemény éppolyan nagy váltást mutat a költői pályán, mint a *Négy-öt magyar összehajol*: a szimbólumok világába nyit az egyikkel, s a politikai retorikát, publicisztikus látomásokat váltja létköltésszé a másik. Míg az ostromzó versekkel nevet szerzett magának, imádták és utálták, igazán nagy magyar költő mégis akkor lett, mikor az embert és a fajtáját, hazája sorsát mondta kíméletlen őszinteséggel vagy a szeretet és a részvét jegyében. Ha azt írja, „...lelkemből más sosem érdekelte / Fölszánt poéta-ceruzámat, / Csupán Politika és Szerelem”, még nem jelenti azt, hogy szenvedélyes igazságkeresése mindig művészi igazsággá teljesedett. E korszak nyilvánvaló lezárása körül, a számvetésnek is fölfogható *Margita élni akar* verses regényben, 1912-ben már némi iróniával tekint vissza:

*Sok politika és sok szerelem
S kavarogjon a holt, magyar pimasz tó,
Sok buja vers, utazás, papfalás
Volt tervem és sok nép-riasztó
Zenebona, rivalgó ujitás:
Egy poéta-Széchenyi vágytam lenni.*

Poétaként, személyiségén keresztül írta meg azt a riasztó magyar valóságot, melyet Széchenyi éppolyan kibírhatatlannak talált, de ő a fölrázó írásokon túl még a vagyónával is segíthetett. Míg Adynak csak a szó adatott, elsősorban a vers, és volt annyira mágnása a magyar nyelvnek, volt annyira eszes, hogy kiállhasson a „vad, úri tatárok ellen”. Sértetten rántotta elő keményre edzett, élesre köszörült igazságérzetét, s mint egy vakmerő bajnok kaszabolt kíméletlenül, bős rohamokkal támadott, ravaszul s kevélyen védekezett. Kitanult mindent már az újságírás gyakorlóterén, aminek a költészetben művészi módon akart érvényt szerezni, bár előbb híressé kellett válnia, akár a hírhedség árán is. A nagy álmú, nagy akaratú szegény kisnemesfajta poéta *igent* is csak magára tud mondani még, mikor *nemet* szór gögősen mindenre maga körül. S megdicsőül, ha kijut a sárból, a Hortobágyból, hiszen a csorda mellől, a „piszkos, gatyás, bamba” társak közül vált ki. Különben temethette volna a nótát, mint az a másik benne lakozó vesztes fütyörésző káromkodó. „Hej, égig-nyúló giz-gazok, / hát nincsen itt virág?” Magyaror-

szág, ugar, halál-tó, lép. „Fagyos lehellett, hullaszag / Száll ott minden virág felett. / Elátkozott hely”, mégis a „Nekem: hazám” / A naptalan Kelet”, és „A fák közt az örök egyedültség / Bús magyar titka zúg”, egy hűséges, bár hazájához rezignáltan kötődő emberre vall az illúziók honában. Olyant kiált, hogy legalább azok hallják, akik majd visszhangozni képesek. Muszáj volt észrevenni, mert a rendszer ellenségei tűzték költészetét a zászlajukra, így lett anarchista fölforgató annak, aki értette, s mindenképpen zavaros és bolond. És Ady mindent elkövetett, hogy e másféle magyarságának hangot adjon. Vádol, lázít, gyűjtogat, mint Dózsa, s ahogy rászabadul a sötétség országára valamely mesehős. Nagy látomásokká lobbant metaforák lidércfénye lobog azon a tájon. Mintha éjszakai kovácsműhelyében izzának a szavak. Hallom a hűlő vas sistergését, látom a szétrajzó sziporkát, s ahogyan formálódik a kalapács alatt a penge.

Ady Endre éjszakája a benső valóságának a szakadatlan sötétje, s amivel körülveszi magát, csupán az éjszakai élet, melyben az önveszélyes tudatot el lehet még viselni. Mert az ő józan tudása szerint „már minden hiábavaló, ezt a népet már megölték testben-lélekben, itt nincs föltámadás – de belenyugodni se lehet, én nem nyugodhatok bele, ha mindenki belenyugszik is, én nem tehetem – meg kell mondanom, hogy mindenki meghallja, de úgy nem lehet”. Csak a zsongító mámorokkal, miként ezt a végzettudatot elviselhetővé teszik, s megtartják hitét a magyarságért való cselekvésre. 1906-ban, hódító költészetének elején, vallotta ezt Fülep Lajosnak mint küldetése lényegét. Akkori verseiben a magyarságkárhozzátás még sokkal fontosabbnak tűnik. Tehetsége, jelleme, fiatalos habitusa szabad lehetőséget nyitott az önbizalomtól duzzadó harcias költészetnek. Árad belőle az erő, a magabiztos alkotókedv, csodálatos a szellemi teljesítmény logikája, parádézó büvészete. Sugárzik már a mindent átütő belső szépség, mely a korai versekből hervadtan derengett még. Ám akkor, ha csak a közhelyek szintjén is, bővében voltak zsengei a kor hatását visszhangozó erénynek, a részvétnek és a felebaráti szeretetnek, az együvé tartozásnak és a patriotizmusnak. Tudatosan szakított ezekkel a „szép humanitásokkal”, hogy az igazságnak látványosan érvényt szerezzen. Korai verseit ismerve, s későbbi műveit olvasva mégis nyilvánvaló, hogy ezeket az erkölcsi alapértékeket az öncsonkításig metszette ki magából. Aztán ráébredt, a Holnap hőse mit veszít, ha követhetetlen repül el a hajóval. Mert az úri Magyarország és az ő radikális csapata alatt mégis csak nép van, haza van. A „nekünk Mohács kell”, a „kicsi országom, példás alakban te orcádra ütök”, a „mit ér az ember, ha magyar?” mégis csak azoknak szól.

*Be szánom néha, hogy magyar vagyok
S be nem cserélném könnyen semmi mással:
Dózs nagy-urakkal nyögő kis-úr nemzet
S háborgó népek: hát ennél lehet szebb?*

– summázza a *Margita élni akar* számadásában. Nagyformátumú haragos maradt a haláláig, mert nem térhetett ki az elől soha, amire eleve meghatározottat.

*Ős Napkelet olyannak álmodta,
Amilyen én vagyok:
Hősnek, borúsnak, büszke szertelennek,
Kegyetlennek, de ki elvéri
Egy gondolaton.
Ős Napkelet ilyennek álmodta:
Merésznek, újnak,
Nemes, örök-nagy gyermeknek,
Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsitónak,
Nyugtalan vitéznek,
Egy szerencsétlen, igaz Isten
Fájdalmas, megpróbált remekének,
Nap fiának, magyarnak.*

Aki harsány csatakiáltással vágott a holnapos Nyugatnak, ha faluja kicsi fészkebe visszatér, éppúgy az országot érzi át, mint mikor eltávozott, de útja fordultával szelíd, jó fiaként. A *Hazamegyek a falumba* című vers világa egyszerre az országa is: „Titkos hálót értem szótte / S hogyha leborulok előtte, / Bűneim elfelejti.”

*Vagyok tékozló és eretnek,
De ott engem szánnak, szeretnek,
Engem az én falum vár.*

*Mintha pendelyben látna újra
S nem elnyűve és megsárgulva,
Látom, mosolyog rám.*

*Majd szól: „Én gyermekem, pihenj el,
Békülj meg az én őszívemmel
S borulj erős vállamra.”*

*Csicsijgat, csittít, csókol, altat
S szent, békés, falusi hatalmak
Ülnek majd a szívemre.*

*S mint kit az édes anyja vert meg,
Kisírt, szegény, elfáradt gyermek,
Úgy alszom el örökre.*

Ady Endre költészetét éppúgy megváltja a „büszke nagy sirató”, mint azt, kit megsirat, hisz’

*Akit szeretek, annak könnyet,
Fájdalmat tudok kölcsönadni*

*S halálban is szép lesz, babéros,
Akit én fogok elsíratni.*

„A nagy Élet, múlás, bukás, csőd, sóhaj, átok” sír, „Az eleve-elrendelés zúg” az engem valaha annyira megrendítő *Négy-öt magyar összehajol* végzetében. S a mindent átható fájdalom könnyei váltják ki a legteljesebb emberszeretetet. Fölenged a szív, kitarul a lélek valami különös, mégis a legmindennapibb élmény hatása alatt, s megtisztul, nem csak egy vers megírására, olvasására való időre a költővel publikuma is.

„EGY IDŐ ÓTA MEGNŐTT A SZIVEM”

Ha *A pócsi Mária* emlékbresztő lírája hatna meg csupán, miként így éltem át én is, már akkor szeretni való lenne ez a vers. Eszembe juttatja a faluvégi házunk előtt poroszkáló búcsúsokat, ahogy Mária-napra mentek minden szeptemberben Celldömölk felé, annyiszor oda-vissza, hogy ma is fölismerhetném őket. És Jóska bácsi, az előénekes alakját, hangját még ma is föl tudnám idézni, látom is, ahogy a „Mária, Mária, sej, de Mária, istennek szent anyja” mulatónótára vett dallamával élénkíti a menetet, kinevetjük, Sej-de-máriának csúfoljuk. Mezítlábas asszonyok, gyerekek lépegetnek az árokperti fűvön, nyakukról himbálódzik a lábbelijük, csak az a hosszú legény nem térhetett le az út közepéről, aki a Máriás-zászlót viszi, ahogy járása ütemére billeg a feje fölött. Megült a por a virágos kerten, a szemközi tarlón. Minden olyan volt, ahogyan Ady is látta, bár mi a katolikus falunkból néztük őket, majd az útjukba eső Csöglén jutottak kálvinisták közé, tovább is békességgel haladva.

A magyar és kálvinista Ady oláh és görög-katolikus búcsúsokat lát, s ettől a többszörös hatástól izgalmasabbá bonyolíthatja a verset, s meg is teszi a felszínen s az egymásra sarjadt rétegekben, de legbelül, a szavakon átizzó lényeg, mégis csak egy élethitet vesztett ember megtéréséről szól, Mária csodatételéről.

*Ma Máriától jönnek a szívek,
Ma Mária-kép minden durva lábnym.
Szívemben sír a pócsi Mária
Egy őszi, emlékes délutánon.*

*„Óh, Mária” – mindig új-új csapat
Énekel a poros, tarlott mezőkön,
Ezek hozzák magukkal a hitet
S a porfelhőben fölöttük ez a nő jön.*

Közeledik az áhítatos csapat a kiengesztelt Szűz Máriával a protestáns férfi felé, aki csupán egy nőt lát meg a képben. Mégis ez a mindent betöltő női lényeg, mint ősanya, egy Babba Mária, oldja föl a bizalmatlanságot, s indít el valami gyermeki szeretethez fogható érzést, s valami szerelmi vágyat, amely rokon, bár

mégis magában valóbb a búcsúsok hiténél. „Itt, Érmindszenten, útra készülön, / Ma csúf napomon,” a „Szivemben sír a pócsi Mária” után megváltódik az „Óh, Mária” mezei dallamától, s maga is elcsodálkozik, miket felel rá, mintha varázslat alatt állna: „Óh, Mária, Pócson is lakozó / Regina Vitae és maga az Élet.” Vallani kezd a szülővilág gyóntató széke előtt.

*Egy idő óta megnőtt a szívem
S a szép bűnöktől keservesen tiszta
S most hirtelen csak tégedet keres
Egy szűzetlen és bűnös kálvinista.*

Feszültség támad a jelzők és a jelzett szavak közt, ahogyan Mária és a költő s a máriás menet tisztasága meg az ő bűnös személye előidézi a megtérés hatalmas vágyát. Már azt hiszem, figyelmét akarja elterelni magáról a vissza-visszatérített külvilággal, míg rá nem jönök, hogy éppen az segíti, hisz' abban tisztul meg a vallomása.

*Tegnap volt az oláh Mária-nap,
Tegnap temettem minden élet-rangot,
S ma jönnek meg a pócsi búcsusok
S ma táncolnak a kicsi móc harangok.*

Úgy sorjázik a Tegnap és a Ma, mintha egymással vívódna a kétféle idő. A külvilág teljes ellentétében lobban ki a „Hogy ki vagyok, ma kezdem sejteni”. Itt válik érthetővé, ami előbb még botránkoztató lehetett: „S a porfelhőben fölötük ez a nő jön.” Már nem a szó lekicsinylő értelmében fogom föl azt a nőt, hanem úgy, mint akit még férfiként is szerethet valaki.

*Hogy ki vagyok, ma kezdem sejteni:
Rossz ébredő és sokat próbált fekvő,
Az Életnek rosszul nősült veje,
Vallástalan és nőtelen, öreg vő.*

Mintha új, valódi szerelmese előtt tagadná meg a múltját: „S ma bocsátok el minden régi némbert.” Akit az ő idejünkben lenézett, kigúnyolhatón „fancsali” volt, most „mindennek egyesítő mása” lett. Itt kezdi el a vers, amit majd egészen kibont, bár eddig is érezhető, hogy az egyént önmagával s a vallásokat és népeket egymással egyesítő női princípiumot találta meg akkor éppen Ady Endre a pócsi Máriában. És a loretoi litánia metaforáinak pátozzával dicsőíti mint zsoldáros kálvinista magyar.

*Mária a nagy, fehér jégtorony,
Mária a zászlóknak szent zászlója,
Mária a mennyei paripa,
Ha vágatván visszaköszönök róla.*

Mától, a versnek ettől a pontjától minden megváltozik, és ezután Mária oltalma alá helyezkedvén mondja már:

*Óh, Mária, ma már azt üzenem
Azoknak, akik balálomra lesnek:
Úgy kívánja a pócsi Mária,
Maradjak meg magamhoz érdemesnek.*

S mennél jobbá, bátrabbá válik az ember, annál inkább földi az égi lény: „Egy Mária, még hogyha pócsi is, / Pogányokkal is tudhat jól beszélni.” S jönnek a szilágyfalvi oláh búcsúsok, hogy még lakóhelyük megnevezésével is igazolják a csoda valóságát. „Jön a szívünk, multunk és játszva visz már” a szeretet hatalmával „Legyőzni mindent, mi ellenem támadt, / Mutatni egy példátlan életet”. A „szűz-nyövő”, bátor diákkorban érzi magát, tele önbizalommal, mert most már minden búcsújárás emléke egybegyűlik. „Száz diák-lelki emlék” örök búcsújárásában érkeznek az „édes babonák,” „új morálok”, az „Igazi és Haláltincselő Élet”.

Ezt a verset nem *A föltámadás szomorúsága* kétségbeejtő tükörképe ihlette. A pócsi Mária az újraélhető ifjúságra ébreszti a költőt, éppolyan mély álomból, mint a tátrai nyárban, a Csorba-tó vizén visszaverődő arca, csak most fiatalnak érzi azt az arcot, akár négy évvel később *A Kalota partján* magyarjai között. A szerelem kedélye süt a kalotaszentkirályi népre a vasárnap déli utcaképből. Ady és Csinszka érzelmeinek verőfénye varázsol tarka pannót, örömszigetet. Lát-szatra a távoli rokonlánnyal kirándult a rokonokhoz, s ketten sejtették csupán, hogy az készül bennük, ami egymásra találásuk szimbolikus fényjátékává vetül. Alig van ehhez hasonló, a költői jegyeknek ennyire híján való Ady-vers, nem kötik strófák, nem tágtíják hasonlatok, nem szépítik a rímek, mintha nem is a költő írná, hanem a vasárnapi nép önmagával. Ennyire nem tisztelte meg fajtáját soha, ahogy elámul népe szépérzékén, a test és a lélek s a belőlük való, kezükkel művelt táj harmóniáján.

*Pompás magyarok, templomból jövet
Mentek át a Kalota folyón
S a hidat fényben majdnem fölemelte
Az ölelő júniusi nap.
Mennyi szín, mennyi szín, mennyi kedves
És tarkaságban annyi nyugalom*

Akár az anyai virágoskertben! „S micsoda nyugodt, nagyságos arcok [...] Mily pompás vonulások a dombon. / Óh, tempós vonulás, állandóság, / Biztosság, nyár, szépség és nyugalom.” Csak ő nyugtalan most a leányszemektől, vidám kamasznak látja magát bennük. Nem mondja ki, de Csinszka szeme néz rá, ahogy átvonul a templomi népség, s beköltözik biztonságá, szépsége s nyugalma a szívébe.

Ki gondolta, hogy a Kalota-parti nyár oly végzetesre fordul júliusban? És Ady szemét befutják a kétségbeesés könnyei a szarajevói merénylet miatt. Bármennyire gyűlölte Bécset, a trónörökös lelövésének híréből azonnal tudta már, valami jóvátehetetlen s egészen más élet következik. Majd a magánélete mentsvárának képzelt csúcsai Boncza-kastélyból katonavonatokot lát éveken át, s a bevagonírozott *Nótázó vén bakák* veszik el álmát. Az előbbi pompás magyarok egyszerre vén bakák, s az életteli együttérzés nyomasztó részvétté változik. Nem a pántlikás rekruták vidám énekét hallja, hanem a „hősön holtak”-ét. S mintha örök magyar sajátosság lenne ez a nótázva pusztulás.

*Így járnak a Végezés ormán
Ezer és ezer évek óta,
Mindig a Halálba loboltak
S el nem hagyta őket a nóta.*

*Miért? kiért? mikor?: erősen
Állták, mert így rendelteték el
S be szép ilyen végzetes néppel
Ugyanaznak tudni magunkat.*

A kérdésekre nem lehet válaszolni ésszel, ha a néplélekben rejtőzködik a magyarázat. A „Végezés ormán” jelentése szerint teszi a dolgát a magyar élete végezetéig, „mert így rendelteték el”. De a predestinációnak kiszolgáltatott sorsból mindig fölzúg, zuhog, árad a tisztán megőrzött ének, ősi erővel, mintsem vallásra, történelemre, politikára foghatnánk. Kívül a saját sorson, múlton, jelenen egyesülnek a nótázó vén bakák, mint az egész poétás fajta Ady érzületében. Átugrott „Sorsot, Jelent, Voltat” az én első világháborús édesapám is, sose beszélt a szenvedésről, inkább a fiumei lányokról. Virágot dobáltak rájuk, mikor elmasíroztak ablakuk alatt, mikor a „Megyek haza felé, Nagykanizsa felé” kezdetű nótát fújták a 19-es gyalogezred bakái. De arról sose szóltak, miért és kiért voltak ott, ha oda kellett menniük?

A vasárnapi misék után sokat beszéltek háborús élményeikről a falubeli öregek. Olyan igaznak, nekem szólónak vettem előadásukat, mint ahogy ott álltak a templomdombon ünneplő valóságukban. Valahogy így lett nyilvánvaló számomra Ady magyarságköltészete is, test- és lélekközelben, pedig az ő nagy mitológiai lírarendszerében éppúgy a helyén lehetne, akár a létezés, szerelem, halál, Isten. Ami ott csupa titok, az a magyarságverseiben közös sors, ugyanaz a történelem. S Ady több mint egy jel, akit a mi hús-vér jeleink vesznek körül, magyar költő érzi át a magyarságot, s a magyarság a költőt. Versei színpadán, Hunniában lehetünk Csaba népe, Ond vezér unokája, Dózsa György Sebő pajtása, bujdosó kuruc, míg ő az utolsó magyar úgy, hogy minden sejtjében, minden mozdulatában azt kell éreznie, szüntelen cselekvésre kész figyelemmel élni, mint egy üldözöttségi má-

niásnak. Pedig inkább az eleve elrendelést hiszi, már nem is kálvinistaként hitszerűen, sokkal ősbibb, valami kereszténység előtti módon.

Amit 1906-ban Fülep Lajosnak elmondott a legfontosabb kitárulkozás, személyisége nyitja: „a predestináció! – belém van ivódva, mindenben látom, ami velem történik – már abban, hogy ide születtem, erre a földre, ebbe a népbe – és tudom, én nem lehetek más, és nem tehetek mást, mint amit teszek, ha beledöglöm is, nem én választottam, engem választottak – tudom azt is, nem érdemes itt már semmi, de mit tehetek, helyt kell állnom, úgy kell verekednem, mintha a jövőnek tenném, az pedig nincs, és mégis muszáj, és hiába menekülök az éjszakába, velem jön – nem tudok hinni, és nem tudok nem hinni, nem tudok belenyugodni, hogy velem vége mindennek [...] az én magyarságom nincs már sehol énrajtam kívül [...] így ahogy bennem, nincs sehol rajtam kívül – *én vagyok az utolsó magyar...*” S egyszerre milyen szívbélien igaz, hogy „Az én magyarságom: / Nincs ilyen átkozott, / Nincs ilyen igazi”. S mennyire világos a *Lovatlan Szent György* metaforája!

*Gyönyörű, ős bittel, sokkal,
Szenvedéssel, botlásokkal
Fajtam indít, mindig ő kel
Szépséggel, kínnal, erővel.*

*Amit tudok, érte tudtam,
Ha elbukok, nem én buktam:
Bennem egy ősi gőg lázadt
S csak az enyém a gyalázatot.*

Hogy is foghattam volna föl, amit gyermekes hévvel szavaltam valaha? Most értem meg, milyen naiv egyszerűséggel léptem át a meg nem értett sorokon, vagyis az egész versen, ha csak az érthető sorok ragadtak meg. Pedig felnőtt fejfel és Adyt ismerve éppen *Az ütések alatt* lehetett volna példa arra, amit e költészet okáról és céljáról tudni kell. A vers 1914 elején keletkezett, minden forradalmi szándék, szórványos megmozdulás apadtán. „Csatát vesztvén alig csatázva: / Homlokunkat nem ékesíti / Hős, szent bukás vér-glóriája / S daccal nem nézhetünk az Égre: / Kevesen voltunk, buktunk, vége.” Szánalmas vereség ez, de az éjszakai kitárulkozásából megismert, eleve reménytelen Ady a „S mégis be különös egy ország” retorikai fordulatával, magától független akaratra bízva a reményt. Jön még az „ijjesztő, síri némaságban” a régihez hasonló nekifeszülés. Hisz’ mindig úgy volt, ahogy „Vert hengegések, törött álmok / Után még konokabban állott”. A „vert hengegés” és a „cudar úriság” örök harcra kényszerül, s ezzel nemcsak a forradalmat tartja életben, hanem magát a fönymaradást is garantálja.

Ahogy ebben a versben együtt a vereség és a dac, mint a hamvából megéledt Főnix szárnyal végig a magyarságverseken. „S mert ránk szabadult minden vétek, / Azért lesz itt újból is élet” még erősebb motívuma ível a *Nekiünk*

Mobács kell és *A Muszáj-Herkules* című költeményekhez hasonló művek egész során át. Együtt a kompozícióban a magyarságszerelem, magyarságkárhozat, hogy aztán különválva ragyogjon, feketedjen, miként az érzelmek éppen megformálják. Mindegyik csupa indulat, de sokszor árnyalt színekkel teli nemzetkép, ahogy a *Pimasz, szép arccal* soraiban látszik a legpontosabban.

*Pimasz, szép arccal látszik, hogy akar,
De közben búsan lekönyököl,
Nyög, sír, ez az én fajtám, a magyar.*

*Olykor utálok, néha szeretem:
Ennyi emberséges bánatot
Nem adott volna más fajta nekem*

*Van-e célja és nagy akarata,
Hoz-e valamit, ami az övé,
Ami magyar, ami igaz maga?*

*Van-e nagy, ős küzdésünknek neve,
Vagy elvérzünk névtelenül,
Mint kóbor tigrisek serege?*

Ütött, ha kellett, kétségbeesetten verte a fajtáját, mint kinek erre joga van, s tudja, miért muszáj. Kérdez és válaszol. „Vajon nem az ős bosszú-bornak / Mámora gyilkol rejtelmesen, / Régi nagy bűné és keservé?” Nem csököttség-e inkább, amit a bölcsességének tartanak? Ki érti e nép jellemének ellentmondásait? „Uralkodást magán nem tűr / S szabadságra érdemetlen, / Ha bosszút áll, gyáva, lankadt / S ha kegyet ad, rossz, kegyetlen.” Eredendően hőkölő, lapuló, mert „apró khánok / Révén minden igának barma” volt. „Sohse harcolt még harcot végig, / Csak léhán és gyáván kavarta” *A hőkölés népe*.

*Erőt mutattak, erőt látott,
Vertnek született, nem verőnek.
Önerejét feledte mindig,
Sose szegzett erőt, erőnek.*

*Betyár urai így nevelték,
Nem rúg vissza, csak búsan átkoz,
S ki egyszer rugott a magyarba,
Szinte kedvet kap a rugáshoz.*

*Ma is itt ül lombán, petyhüdten,
Fejét, jussát, szivét kobozzák*

*S ha nébányan nem kiáltoznánk
Az se tudná, hogy őt pofozzák.*

Máskor megértőbb. Lobbanásainkat a legszerencsétlenebb „Hamupipőke magyar kín” gerjesztette, azért „Sohse tudott az igazsághoz / Igazunk minket eljuttatni”. Aztán megint ostoroz: „Bizonyisten, rongy országot / Lázadásba vinni / Úgyse lehet: mindegy.” Egy kiérdemelt sorsú nép tehetetlen fiának kétségbeesését indokolja, hogy „én a szidáshoz / Nem vagyok jogtalan,” sőt „Még a szidáshoz is / Csak tátog a lélek, / magát elveszíti”, majd *Az undor óráiban* című verssel a „Jobb az undor, mint a harag” állapotában szabadítja föl „harag-hörgette” önmagát. Mint kinek minden mindegy, hiszen semmit se veszthet már egy „halni téző aggylegény”.

*Ha gőgös, dőzsölő hadak
Ültek nyakára romló népnek,
Így van ez rendjén bizonyára
Csak aki méltó, az szabad.*

*Egy-két szegény íródiák
Sohse állított meg még sorsot
És népeket veszejtő titkos,
Törvényes, nagy tragédiát.*

Hiába rendezett egy másik, forradalmi drámát költői színpadán, s osztotta magára Hóseás próféta, Tisza Istvánra meg a Gonosz szerepét a „gyujtogató, csóvás, geszti bolond” alakjában. Kitért akkora háború, hogy mind a két főhős a végén valóságosan belepusztult. Szarajevóban kezdődött az, amit a pesti Hermina úton Tisza István merénylője befejezett. Adynak pedig akkor lett vége, mikor utolsó versét eladogta. *Üdvözlét a győzőnek!* A győztesnek vélt forradalom vezéreit üdvözölve a háború nyerteseinek mondta egyetlen jajkiáltásba, testamentumát.

*Baljóslatú, bús nép a magyar.
Forradalomban élt s ránk hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.*

*Tompán zúgnak a kaszárnyáink,
Óh, mennyi vérrel emlékezők,
Óh, szörnyű gyászoló kripták,
Ravatal előttetek, ravatal.*

*Mi voltunk a földnek bolondja,
Elhasznált szegény magyarok,*

*És most jöjjetek győztesek:
Üdvözlét a győzőnek.*

De mi már többet érzünk annál, amit szorongva olvasunk. Okozhatták a háborút a „gazok”, de a vereség Ady életműve szerint az eleve elrendelésben keresendő. A „Mindenki mindenkiért beteg, / Beteg századokért lakolva” nyomán hull vissza ránk *A Hóseás átka* is, miként „Háló kamrájukba a Sors beoson”, és ad „gyermekvesztő méhet [...] és téj nélküli kebleket”. Az önámító boldogsággal virágzó, terméketlen *Magyar Fa sorsába* csapott a fejsze, mert ki lettünk mérve *Az Idő rostáján* „Kedvét nem töltvén az Időnek”.

„MERT A HADAK MEGSOKASODTAK”

Mikor a Bibliát felütötte, s a jelenre érvényes próféciaát talált, ugyancsak elborzadhatott. „A föld rakva vérnek ítéleteivel és a város rakva álnoksággal... Békességet keressenek, de nem leszen. Egy romlás a másikra jó.” Ezékiel szavai jelentésük sokszorosával teljesedtek be egy olyan históriában, melytől „a próféták is csak makognak”. S a magyar költő a próféta „örült láza” nélkül, átokra képtelen dermedtségében áll az ember gyalázata előtt. Az Apokalipszis öldöklő angyalai küldik a legmélyebb pokolra a földet, miközben Ady szinte már személytelenül adja elő mindazt, ami van. S mert mintha nem is ő, hanem a világ beszélne, s az elemekkel, teremtményekkel, tárgyakkal egy lényegű nyelv átélőjévé kényszeríti meghallóit a borzalomnak. Nem a mélytudat sötét tárnáiból tör föl a vers, nincs abban semmi áttételesség, elvonatkoztatás, hanem egyszerre s nyersen adja magát a valóság, mint a nagy egész szimbólumának darabokra hullott része. Mindenütt háború kezdődött, olyan valószínűtlenül, ahogy az érmindszenti háznál, az *Emlékezés egy nyár-éjszakára* című versben a baljós előérzet különös reakciói nyomán. Minden létező más lett „Kigyúladt öreg méhesünk, / Legszebb csikónk a lábát törte, / Álmomban élő volt a holt, / Jó kutyánk, Burkus, elveszett, / S Mária szolgálónk, a néma, / Hirtelen hars nótát dalolt”. A legapróbbtól a legnagyobb lehetetlenségig igaz minden, még az is, hogy a költő holtából támadt föl, mert csak így lehetett az igazat kimondania.

*És élni kell ma oly halottnak,
Olyan igazán szenvedőnek,
Ki beteg szívvel tengve-lengve,
Nagy kincseket, akiket lopnak,
Bekvártélyoz béna szívébe,
S vél őrizni egy szebb tegnapot.*

*Óh, minden gyászok, be értelek,
Óh, minden Jövő, be féltelek
(Bár föltámadt holthoz nem illik)
S hogy szánom menekülő fajtám.*

„Megint élek, kiáltok másért: / Ember az embertelenségben.” Ki szólhatott volna akkor igazabban, mint aki *A halottak élén* jár, s maga is azonos a sereggel? A gyilkosság bűnében gázolók sokasága megy az eddig „árvult, társtalan Kain” után, mintha küldetést teljesítenének. Gyilkosok a verekedésben, ártatlanok a megöletésben, s az egész életen túl mámorosan megtisztultak a halálban. „Fejükön az éjféli holdfény / Eget verő fényes sisak, / S fejüket friss sírből hozták föl.”

*Be szép, kísértetes világ,
Be jó nekem, be szép nekem:
Most az igazi halaványak
Táborában vezérekedem,
Hogy az Életre mosolyogjunk.*

Ameddig fordítható a csavar, addig fokozza az élők döbbenetét, miként az elfogadhatatlan szörnyűségektől ujjong. S nemcsak ebben a versben üdvözli a megszabadító halált, máshol is hajtogatja, „Be jó nekem, be szép nekem”, mert az élet ebben a szörnyűségben képtelenség, azon túlról pedig mosolyogni való. De hát mégis él, aki van. Mindennapi valóság *A Rémek hangja*, s annyira konkrét kísérteties formájában is, amelynél valószerűbb már nem lehetne.

*Bús gőzösök nyíznak s kutyáim
Üvöltnek: ez az éjjel rendje,
Sokasodott hadak és vadak
Hozzák őket gerjedelemben:
Mert a hadak megsokasodtak,
Mert a vadak elsokasodtak.*

A verset 1916 őszén, Csucsán, a román front megnyitása után írja. Csinszka emlékezetében: „Házunk alatt félóránként süvitenek el most már a katonavonatok, de a sebesülteket és a galíciai menekülteket szállító vonatok is. Minden emberi gyötrellem előttünk fekszik. Ady éjszakákon át számolja a vonatokat, cigarettát cigarettá után szív, magához hív, és csöndes révületben virrasztjuk át egyik éjszakát a másik után.” Ady pedig így értesíti Lajos öccsét állapotáról: „én a neuraszténiámmal még mindig sok aldatót szedek, elég bort és rengeteg nikotint. No, szenvedek, de mégis hiszek abban, hogy ki kell bírni ezt a poklot, át kell repülnöm.”

A zaklatott idegrendszer fölerősíti, ahogy *nyíznak* a gőzösök, *üvöltnek* a kutyák, „Ritkított, vén erdők *jajjognak*, / Mindörökre hantolt emlékek / *Cincognak* föl megsüketítón / S száz kába *rossz szava* az éjnek / Mert az éjnek megnőtt a hangja, / Mert a Réznek ezer a hangja.” Nincs jobb kifejezés erre a helyzetre, mint ahogy Csinszka megfogalmazza: „csöndes révületben virrasztjuk át”, ahogy vadász nélküli erdő elszaporodott vadjai csörtetnek, lopakodnak, riadoznak a gőzösöktől, a kutyák a vadaktól, az ember saját szívetől. S a hektikus szívdobogás, akár a mozdony hangjának változása, végül egy monoton dallamon fárad el, s halad to-

vább az Ady-vers jellemző ritmusában. Az egyszerre hangsúlyos és időmértékes ütem szabadabb tagoltságától barbár éneket hallani.

*Óh, éjszakák, kutyák és élet,
Hadak, vadak és mai sorsunk:
Akkor voltunk mi derekak,
Mikor még így együtt nem voltunk.
De végig vágott a világon
Valaki, nagyon a világon.*

A „minden egész eltörött” darabjai félelmetes egységgé álltak, „Minden Külön össze-zsibolygott / S mégis mindenek szét-szakadtak”. Ahogy *E nagy tivornyán* valami világvégi bálban. Az *Özvegy legények tánca* ehhez képest házi mulatság, de abban a szűk körben mégis olyan, mint amit Ady rendez magának a csucsai helyőrség tisztjei közt, a világnagy téboly része, hiszen ugyanaz a „minden-mindegy” és a „mindent-szabad” ragadja el őt is. „Szakadnak a vásznak”, kitakart szemérmek, tébollyá gerjedt ösztönök fölött keringenek a hollók, settenkednek a kóbor kutyák, egyszerre a csatatér és a lakodalom körül. „Lakomázzunk s aztán – előre!” „Ordíts, kapu és kiálts, város, / Kárhozzatok”, s viszi az indulat, mert

*Egész világ szóttje kibomlott
S én egy nyomorék fonál burkán
Még mindig csak némán zsibongok?
Mit törődjünk elmúltak voltán?
Terítve a Föld, lakni tessék:
Éljünk dölg e nagy tivornyán.*

S az undor másnapjain újra meg újra rémeket hall, a csöndben is hallucinál az éjszakától, s csak kérdezi, hol az ő megnyugvása, ha még a hitvesi ágyban is „A Halál szent parfüme terjeng / Forró zaklatott ölünk körül”.

Mégis ez a szerelem marad már csak az egyetlen orvosság minden bajra. A háború beléjük oltott mérgéből ez növeli ellenállóképességüket, „Az ember Szépszótt hitét” tartja fönn. Ahogy az *Intés az őrzőkhöz* megírása idején, házasságuk első nyarán, 1915-ben végveszélyben találta az elmúlt nyarak boldogságának emlékhelyeit, úgy gondolt a csucsai, gyönyörűnek tetsző együttlétük törekenységére. Távoli harcterek katonáinak idézi meg a béke csillagszóró éjszakáit.

*Történt szépek, éltek és voltak,
Kik meg nem halhatnak soha,
Őrzött elevenek és holtak,
Szívek távoli mosolya,
Reátok néz, aggódva, árván,
Őrzők: vigyázzatok a strázsán.*

Majd aztán meg kellett tudnia, hogy a strázsák a saját háborúikra vigyáznak, s az, „akik még vagytok őrzőn, árván”, csakis az ő emberpár mivoltukban marad meg. „Óh, Gonosz, ki legnagyobb lettél, / Két szép embert összekötő / Nagyobb híddal a kis szerelemnél.” Végzetes egymásra utaltságukban érthető, miért lettek *Az Idők kedveltjei*, azért, hogy legalább ketten, mint kiválasztottak, megjelenítsék a gyengédséget, a pócsi Mária és a kalotaszegi nép keltette megtisztulást. De a Csinszka-versek is az annyira ismerős ellentétek keresztezési pontjára vannak fölfeszítve: „Átok ez vagy ajándék”, „Be méltatlan is a mi sorsunk. / Tépett és véres milliók, / Két szép ember, kiket rosszkor vett / Elő a megkivánás.” A *Cifra szűrőmmel betakarva* mozdulatában, az *Őrizem a szemed* összetalálkozó tekintetében, kézfogásában a legmélysegebb emberség közeledik egymáshoz.

*Világok pusztulásán
Ősi vad, kit rettenet
Űz, érkeztem meg hozzád
S várok riadtan veled.*

Ha nincs jövője e magtalan szerelemnek, akkor legalább a múltját s minden múlt kincsét segítse megtartani, *De ha mégis?* – akkor az „ígérő Multnak,” a „Mégis csak tegnapi embernek”. Így lesz egy büszke koldus esdeklő könyörgése a *Nézz, Drágám, kincseimre*, ahogy őszülő tincseire mutatva kéri tán utoljára a fajtájából való asszonyt, mikor csak benne bízhat már egyedül. Értse meg, mi lett az ő „búsan büszke” magyarságából, a szerelemben való becsületességéből, a gyermekien tiszta vágyaiból. „Egy Isten sem gondolhatná szebben, / Ahogy én gyermekül elgondoltam / S nézz lázban, vérben, sebben.”

*Ha te nem jöttél vóna,
Ma már tán panaszló szám se szólna
S gunyolói hívő életeknek
Raknak a koporsóba.*

*Nézz, Drágám, rám szeretve,
Téged találtalak menekedve
S ha van még kedv az aljas világban:
Tè vagy a szívem kedve.*

*Nézz, Drágám, kincseimre
Lázáros szomorú nincseimre,
S legyenek neked sötétek, ifjak:
Őszülő tincseimre.*

A háború negyedik évének elején esdeklő hálává csöndesült a himnikus hang, mely a két magyar nemesi származék egymásra találásából szárnyalt. Akkor még

az *Óh, fajtám vére* című költeményben a „Bolond, új kor” ellen tett vallomással megtagadott minden mást. Felejtette az „Idegen urak s asszonyok hona” emlékeit, mert szerelmükben „Szép úr-fajtánk megint találkozik [...] Kiket edzetek százados kohók [...] közös hitünkben” az egyesülés borának és úrasztali kenyérének egymás testében szentült átváltozásával. Az akkori gyönyörű nyár nászórájában nem gondolták, hogy erőt vesz rajtuk *A fajtám sorsa*, a sorsuk, melyet majd attól kezdve együtt muszáj viselniük.

*Rossz, drága fajta, ki felé
Kerekedtek mindig a latrok,
A Sors, a sorsa
Bűnben, vészben, és bennem harsog.*

És ha Adyban, akkor már Csinszka jövőjében is!

*Faj, vajjon, mit akar vele
Ezredek bűne, súlya, átka,
A Sors, a sorsa:
A sorsom nagy tragédiája?*

– mely nemcsak a fajtával közös tragédiát jelenti, hanem az önfeladást, a predestinációnak való teljes kiszolgáltatottságot is. Míg az Isten által rábízott sorsok gazdája lehetett a költő, addig elvesztette hatalmát maga fölött.

*Add ide Isten, a sorsomat,
Enyémet is add valahára,
Együtt-laktok s ha szívem rohad,
Hagyd reám már szívem és sorsom.*

Ez a *Követelő írás sorsunkért* a végső döntés jogának visszavételével, az öngyilkossággal fenyegetőzik.

*S ha sorsunkat ide nem adod,
Majd megkeressük azt a sorsot,
Sorsunkat a büszkét s nem vakot,
Amilyen a tied: bocsáss meg.*

Ám nem rendelkezhet önmaga fölött, aki a létezéshez már olyan gyöngye, mint ő az utolsó ősön. Az év eleji *Krónikás ének 1918-ból* külső rettenete, „szeszonyú dolgok”-kal zsúfolt képe költözött belé, s lettek, a *Kiszakadt bús nóta* szerint, „Csontváz-légiók az én álmaim [...] Sajnálom mindet, / Siratom ezt a szép álmohadat / S ki nem ilyen szörnyű Mát érdemel, / Siratom: én felséges Magamat”. Vigasztalanabb a magára maradt zokogás, mint az összehajló négy-öt magyar

könnyeinek sokasága, bár éppolyan önkéntelen, csak már egy élő halott kérges szívéből tör föl. Mindegy, mi idézi elő, akár a kedves eb pusztulása, anyja búcsúzkodása, az összetépett Biblia, Tisza-merénylet vagy a forradalomba hullott ország. *Az utolsó hajók* és az *Üdvözlét a győzőnek* azonban megmagyarázhatatlan remekművek az értelem és érzelem morzsáiból. Hogy tudhatta, aki még írni s beszélni is alig, olyan pontosan és kegyetlenül kibontani önképe gyanánt azt a hatalmas tenger-metaforát, melyben fölszámolja a „fáradt félelem és a hetyke utálat” megmaradt hajóit. Mintha varázslat érte volna.

*De mit utáljak, mitől félek,
És miért éljek?
Elsüllyesztem még ezt a két hajómat,
Lelkemet adom a Titkolónak.*

*A Titkoló, a Sors, az Isten,
Ez a sok Nincsen
Ne bántsanak: meghalt ez a bű tenger,
S ásít sós, hideg, unott szemmel.*

Nincs tovább! „Semmit sem fordíthattok meg...” Ha nem tör ki a forradalom, nincs *Üdvözlét a győzőnek*, s ezzel a Holt-tenger látomással fejezi be költészetét.

ADY ENDRE UTOLSÓ LOVAI

A magas pozícióba került barátok a nemzet halottjához illő temetést tűznek ki harmadnapra. A Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozzák föl, díszsírhelyet választanak a Kerepesi temetőben. A gyászpompáé költsége akkora, mint legutóbb Mikszáthé volt, csak most még a kandeláberekhez szükséges spirituszt is alig tudják beszerezni. Újdonság lett a szertartáson a munkásdalárda, s természetesen szociáldemokrata, polgári radikális szónoklatokkal búcsúztatják a forradalmat előkészítő nagy költőt. Közben Babits és Móricz beszél.

Nézem a Múzeum-kertben zsúfolódó tömeg fényképét. Még az eseménynek hátat fordító Arany János szobrán is kapaszkodnak, nyújtózkodnak öléből, vállára szállnak, hadd lássák a koporsót az üveges gyászhintóban. Pödrött bajszú kocsis ül a bakon huszárosan, fekete lovai már a menetirányban. „Hát mi lesz ebből, tekintetes úr?” – kérdezhetné valamelyik, de Ady Endrét utolsó útjára nem táltos paripák viszik, olyanok csupán, mint a szekérbe fogott kancák a mindszei udvaron, vagy a párizsi konfliktusok *Este a Bois-ban*: „Hahó, kocsis: kis fehér házba / Amott, amott. Hahó, repülünk.” Otthon a gyerekkori pajtások vinnék Szent Mihály lován a házzal szomszédos temetőbe. Ott állnának a koporsónál a szülők, a testvér, a rokonok meg a falusiak, ha teljesül a végakarátának is fölfogható „Innen jöttem és ide térek,” övéi szeme láttára ereszkedne a hazai földre.

A barát, Horváth János írja 1919. február 10-én Ady Lajosnak. „Ott voltam szegény Bandi temetésén, de a ravatalhoz nem jutottam be [...] A temetésen nem láttalak sem téged, sem kedves szüleidet. Kerestelek benneteket, mert a ti fájdalomok az, amellyel együtt érzek. Én Bandit nem úgy szerettem, mint az idegen tömeg, mely temetésén tolongott, hanem mint ti: s az egész temetés alatt Édes anyátokra gondoltam. Kérlek, közöld vele s Lőrincz bácsival is benső, meleg részvéteket. [...] Bandit soha sem fogja a maga igazi valójában látni senki, aki nem a család szerető, féltő és gyakran szomorú szemével nézi. De az sem, aki nem volt vele személyes bizalmas ismeretségben.”

Csinszka értesítését nem kapta meg időben a család, de ha megkapták volna, a zűrzavarban hogyan jutottak volna föl? S csak Horváth János hiányolta őket? Már azzal elkezdődött Ady Endre kisajátítása, hogy anyja, apja, öccse otthon rekedt, s számukra mintha el sem lett volna temetve, s a temetetlen halott lelke visszajár.

Ki nagyon messze ment az ős Kaján paripája nyomában, s lett nomád Nyugaton Ond vezér kozák lován, már életében sem talált falujában az otthonára. Váltott lovakkal, pej vagy fakó, kuruc- s betyárlovon, mint egy elátkozott bolyongott verseiben *Az elsüllyedt utak* rabjaként. De *Az eltévedt lovas* immár a költő kísértete lett ugyanazon a földön, amit a *Séta bölcső-bélyem körül* versében Léának bemutatott, csak egy más nép honfoglalása előtti elvadult tájon, időtlen holt időben. Már csak az ősök lelkei riadoznak, „multat álmodván”, a vak ügéstől. És az sem biztos, hogy ül-e a lovon valaki, vagy csak egy megvakult kentaur tébolyog oda-vissza. ❧